

Јелена Предојевић-Деспић, Горан Пенев**

*КО СУ И ГДЕ ИДУ: КАРАКТЕРИСТИКЕ
И РАЗМЕШТАЈ ГРАЂАНА СРБИЈЕ У
ИНОСТРАНСТВУ ПО ЗЕМЉАМА
ПРИЈЕМА И ЗНАЧАЈ МИГРАНТСКИХ МРЕЖА***

Сажетак

Подаци о регионалном пореклу и социодемографским структурама становништва Србије у иностранству представљају веома важне показатеље у предвиђању укупног друштвеног развитка земље. Циљ рада је да се на примеру демографске анализе података пописа становништва Србије, као земље порекла, одреде неке главне карактеристике њених грађана у иностранству по земљама пријема и укаже на важност проучавања миграција како из перспективе земаља порекла тако и земаља пријема. У првом делу је дат кратак преглед теоријских становишта која миграције изучавају кроз системски, релациони приступ и динамичку перспективу, с нагласком на улогу мигрантских мрежа. У другом делу рада је дат приказ кретања броја грађана Србије у иностранству по земљама пријема у периоду 1971-2002, као и анализа неких најважнијих карактеристика тог ста-

* Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд.

** Рад представља део пројекта «Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији» (ИИИ 47006) који је финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

новнишва (пол, старост, дужина боравка у иностранству, образовни ниво, националност, општина порекла), а на основу података Пописа 2002.

Кључне речи: међународне миграције, земље пријема, земље порекла, мигрантске мреже, просторна анализа, Србија

Увод

У различитим историјским периодима долазило је до значајних увећања миграционих токова и образаца, а њихове импликације су многоструко анализирани. И поред тога што су промене у природи међународних миграционих кретања и просторне мобилности становништва на светском нивоу остварене у последњих неколико деценија могле предвидети, оне су, у најмању руку, затекле светску јавност – како истраживаче, тако и доносиоце одлука.

Измењена политичка карта Европе и света, нераскидиво повезана с бурним економским променама и ефектима процеса глобализације, токовима међународног капитала, технолошког напретка, уз унапређење саобраћајне инфраструктуре, развој телекомуникација и транспортних средстава, информатичку револуцију, резултирала је тзв. глобалном ером миграција (Casteles, Miller, 2008). Сматра се да је Европа дошла до новог миграционог заокрета. Обим миграционих кретања је значајно увећан, а трајно насељавање, као најраспрострањенији имиграциони образац уступа место моделима привремених и циркуларних миграција. Све већи број миграната се усмерава ка животу у две или више држава паралелно, што умногоме води ка развоју многоструких видова транснационалних миграција.

Такође, пораст и усложњавање прикривених, нелегалних облика миграција представљају тешко решив проблем за све већи број економски развијених земаља.

Како ће се миграциони токови даље развијати и могу ли се предвиђати? Који чиниоци представљају тежиште приликом доношења одлуке о мигрирању? На који начин усагласити развојне политике земаља и глобалне миграционе трендове и како искористити њихов потенцијал? Како

да државе управљају миграцијама, одговоре на потребе за страном радном снагом и створе услове за њену интеграцију у новој средини? То су само нека од најважнијих питања на која досадашња истраживања за сада немају адекватне одговоре (Portes, 1997; De Haas, 2005).

Један од разлога неадекватног теоријског одговора је и што се највећи број истраживања у области миграција фокусира на земаље пријема. Иако настали као покушај превазилажења растућих тензија услед имиграционог притиска којем су изложене економски најразвијеније земље света, истраживачки приступи који промене у просторној покретљивости становништва проучавају само с краја миграционог процеса, тј. само као производ глобалног друштвеноекономског контекста, не могу довести до позитивних помака. Стога се савремене међународне миграције све више се изучавају као друштвени процес – кроз системски, односно, релациони приступ и динамичку перспективу проучавања: од препознавања, детаљног разматрања сложених и променљивих видова међународних миграција, до анализе стања друштва у земљама порекла и дестинације која значајно утичу на миграције и мобилност становништва (Kritz, Zlotnik, 1992). У том погледу, посебно је постало актуелно изучавање друштвених, односно, мигрантских мрежа. Дугорочно гледано, мреже обезбеђују путеве, тј. канале самих миграционих процеса, смањују финансијску и психолошку „цену“ миграција (Massey, 1990), а брзо и лако се прилагођавају условима у којима се одвијају миграциона кретања.

Циљ овог рада је, стога, да се покаже важност проучавања миграција из динамичке перспективе. У првом делу је дат кратак преглед теоријских становишта с нагласком на она која миграције проучавају кроз системски, релациони, приступ и перспективу мигрантских мрежа. У другом делу се на примеру особености емиграната из Србије указује на потребу комплекснијег проучавања миграција и то како из перспективе земаља порекла, тако и из перспективе земаља пријема. Код већине анализа карактеристика савремених миграција примењен је само један приступ. Уколико се то чини из перспективе земаља пријема, тада се готово по правилу не обраћа довољна пажња на карактеристике имигрантског контингента по земљама порекла. С друге стране, при

анализама емигрантског контингента из перспективе земаља порекла недовољна су третиране карактеристике емиграната по земљама пријема. Овај рад, поред осталог, представља покушај да се ближе сагледају карактеристике грађана Србије на раду или боравку у иностранству по земљама пријема, и то на основу податка националне статистике. Наиме, ради се искључиво о подацима пописа становништва Србије (без Косова и Метохије). Управо коришћење статистичких извора земље порекла даје посебну специфичност таквом аналитичком приступу. С обзиром да у досадашњим програмима обраде пописних података нису биле предвиђене табеле које се односе на српско (југословенско) становништво у иностранству, или су то била укрштања само с неким основним обележјима (пол, национална припадност), за потребе овог рада је урађена посебна додатна обрада података пописа становништва Србије из 2002. године.¹ На основу тако добијених табеларних приказа у раду је поред анализе кретања броја лица у иностранству по земљама пријема у четири временске тачке (критични моменти пописа спроведени од 1971. до 2002),² урађена и анализа неких најважнијих карактеристика тог становништва (пол, старост, дужина боравка у иностранству, образовни ниво, националност, општина порекла) такође све по земљама пријема. Приказана анализа комбинује перспективе с оба краја миграционог процеса, а добијени резултати потврђују потребу комплексног приступа анализи спољних миграција и комбиновања података из статистичких извора земље порекла и земаља пријема.

Поред доприноса разумевању детерминистичке основе мигрирања становништва из Србије, развитак системског приступа значајно би употпунио анализу комплексног односа друштвеног развитка и миграција. Ово се нарочито

1 У раду су углавном коришћени подаци добијени на основу посебне додатне обраде коначних резултата Пописа 2002. рађене у Републичком заводу за статистику Србије (РЗС). Аутори захваљују колегама и колегиницама из РЗС-а без чије сарадње не би било могуће писање овог чланка.

2 Током писања чланка били су расположиви само прелиминарни резултати Пописа 2011, који су садржали једино податке о укупном броју лица у иностранству (не и по земљама пријема). У РЗС-у за сада није предвиђена обрада пописних податка који се односе на грађане Србије на раду или боравку у иностранству, али се на основу првих резултата оправдано претпоставља да обухват тог емиграционог контингента никада није био мањи.

односи на могућности проналажења политичког одговора у искоришћењу миграција (девизних дознака, транснационалних мигрантских мрежа, социјалног и хуманог капитала) за унапређење социоекономског развоја Србије, посебно зато што већина становништва у иностранству обухваћена пописом одржава контакте и везе са Србијом, често посећује родни крај и свакако представља значајан ресурс у социоекономском развоју земље.

*Међународне миграције
– динамичка перспектива проучавања*

Развој теорија о међународним миграцијама започео је микротеоријским економским моделима, односно, кроз концептуализацију теорија које у средиште изучавања стављају појединца. Према класичним формулацијама потискивања, с једне стране, и привлачења, с друге стране (*pull-push*), потенцијални мигрант пореди негативне факторе који га подстиче на одлазак из земље у којој живи (фактори као што су мале плате, низак животни стандард, лоши услови за рад и друго) у односу на позитивне факторе, односно добробит коју би могао имати у земљи дестинације (на пример висок животни стандард, боља могућност напредовања у послу, добро плаћен посао и друго) и одлучује се да мигрира уколико превагну фактори могуће добити у земљи дестинације. Постепено, економски модели на микротеоријском нивоу уступају све више простора моделима макро економске структуре, као што су неокласична економска теорија (Harris, Todaro, 1970), глобалне неједнакости и теорија сегментаног тржишта рада (Piore, 1979) или перспектива светског система (Wallenstein, 1974). Иако постоји велики број теоријских модела који нуде различите одговоре на питање које су главне детерминанте међународних миграција, заједничко им је да су миграције посматране као појаве одређене структурним променама, односно, као производ друштвеног развоја, и пораста социјалне и економске зависности између неразвијених и развијених земаља. Иако међу собом веома различити, овим приступима је заједничко што се у разматрању миграција усмеравају само на један ниво анализе (било да је то појединац или друштвена структура) и

на тај начин занемарују утицај друштвених група и односа који дају смисао миграцијама (Gold, 2005).

У новије време истраживачи су почели да развијају приступе тзв. мезо аналитичког нивоа (Faist, 2000), у којима је нагласак на домаћинству као основној јединици у процесу одлучивања о миграцији. На тај начин се у детерминистичку основу одлуке о мигрирању увршћују мигрантске мреже као посредујући ниво између супротстављених и једностранних теоријских модела микро и макро аналитичке структуре. На основу овог приступа имиграција се објашњава као резултат веза које се развијају између појединаца у земљама порекла и дестинације, док мрежа веза (*network ties*) подстиче имиграцију као средство за побољшање стандарда целог домаћинства, а не само њеног члана који одлази у иностранство (Massey 1990).

Криц и Злотник су покушале да интегришу кључне аспекте различитих миграционих теорија. Наводе да је у анализи савремених миграција нужен системски приступ, односно динамичка перспектива проучавања, и то од препознавања до детаљног увида у променљиве трендове и видове савремених миграционих кретања у свету. Разматрање узрока или последица међународних миграција, било из перспективе земаља порекла или пријема, често не успева да објасни динамику повезану с развитком миграционих кретања као процеса. Миграције треба да се изучавају од њених зачетака, кроз промену у структури и обиму током времена, узимајући у обзир повратне миграције и слање девизних дознака у земљу порекла, као и опште стање друштва у земљама порекла и дестинације које умногоме обликује миграциона кретања (Kritz, Zlotnik, 1992).

Модел кумулативне каузалности је једно од најважнијих теоријских становишта које миграције посматра кроз садејство макроекономских и структуралних миграционих модела, теорије људског капитала, као и њиховог међусобног утицаја на социоекономски контекст, и у земљама имиграције и емиграције. Наводи се да макроекономске и структуралне теорије објашњавају какве се промене дешавају у друштвеним и економским институцијама у различитим географским регионима у циљу одређивања потенцијала структура у локалним заједницама, док теорија људског ка-

питала пружа адекватно објашњење на који начин појединци доносе одлуке у оквиру тих структура (Massey, 1990). Друштвене мреже посредују када се одређује „цена” миграције и нуде стратегију за повећавање прихода породице, односно, домаћинства. Корист за потенцијалне мигранте је већа извесност добијања добро плаћеног посла, а за чланове породице (домаћинства) то је добробит од новца које ће њихови чланови у иностранству слати кући (Massey, 1990). На тај начин мреже које појединци стварају између земаља порекла и дестинације смањују финансијску и психолошку цену мигрирања тако што повећавају ниво информисаности и подршке. Сматра се да су у почетку миграције те које стварају мреже, а затим мреже подстичу миграције које су их створиле.

Мигрантске мреже се формирају на основу различитих облика повезаности, односно, мреже веза. Истраживања спроведена међу различитим популацијама широм света показала су да постоје квалитативне разлике у типовима друштвених веза које се формирају међу различитим социјалним и економским слојевима становништва. Међу високообразованим мигрантима обично се формирају мреже засноване на тзв. slabим везама, које углавном чине колеге, познаници и пријатељи, и већином се користе за потребе проналажења посла, стручно усавршавање, вођење или проширење пословне делатности. С обзиром да су високообразовани у исто време укључени у више различитих мрежа,

„снага slabих веза“ лежи управо у међусобном пресецању и додиривању различитих друштвених мрежа (Granovetter, 1973), односно, могућности да се на непосредан или посредан начин дође до потребних контаката и остварења циља. С друге стране, нискоквалификовани радници се у миграционом процесу углавном ослањају на рођачке, односно, јаке везе. Оне нису разгранате као “слабе” везе, али је њихова снага у већој емоционалној блискости, посвећености, као и реципрочној одговорности.

Сматра се да је значај повезаности, односно људског посредовања, у миграционом процесу велики (Boyd, 1989; Fawcett, 1989). Изучавајући миграције кроз такав - динамички приступ, на миграције се мање гледа као на производ односа између понуде и потражње на тржишту радне сна-

ге, а више као на израз глобалне динамике настале људском интеракцијом. Информацију појединце о могућностима за миграцију, мреже их и „чине мигрантима”. Стога, мреже нису само инструмент, већ саставни део и детерминанта миграционог процеса (Meuer, 2001).

Последњу деценију 20. века обележило је значајно развијање транснационалних приступа миграцијама који налазе односе које мигранти одржавају са својим породицама, заједницама, традицијама које се налазе преко граница државе у коју су се одселили. Транснационализам је у свом зачетку дефинисан као процес којим мигранти кроз своје дневне активности образују, обликују и одржавају разнолике социјалне, економске и политичке односе који спајају друштва из којих су потекли и она у којима су настањени, и кроз која стварају транснационално друштвено поље које прелази националне границе (Basch, et al., 1994). Сматра се да то није нова теорија миграција, већ нова перспектива проучавања, односно, „оптички” инструмент који омогућава увид у растући интензитет и обим циркуларних кретања људи, роба, информација и симбола иницираних међународним радним миграцијама (Çaglar, 2001).

Транснационални друштвени простор се дефинише као комбинација веза, позиција у мрежама и организацијама, а које се простиру преко граница појединачних, националних, држава. Ти простори означавају динамичне друштвене процесе, а не статичне односе, везе и позиције (Faist, 2000). Транснационалне везе утичу на мигранте и тако што се кроз њихове активности формира, развија и преноси колективни идентитет, што може да има великог значаја и на формирање културног идентитета друге генерације миграната (Vertovec, 2001). На тај начин транснационалне везе могу постати и трансгенерацијске (De Haas, 2005), чиме се подвлачи и улога дијаспоре као важног чиниоца у оквиру савремених миграционих токова.

Статистички извори података и проблеми обухвата

И поред све већег значаја миграција, статистичко праћење просторне мобилности је углавном мање садржајно, по-

узвано и доступно корисницима, као и са знатно мањим обухватом него што је то случај с праћењем природног кретања становништва. То се посебно односи на податке који се тичу спољних миграција.

Основни статистички подаци о спољним миграцијама становништва Србије могу се прибављати из домаћих и страних извора. Најважнији домаћи статистички извори су пописи становништва. Од страних извора највише се користе подаци које прикупљају тзв. земље пријема (пописи и регистри становништва, подаци имиграционих служби, органи задужени за прихват избеглица итд.), али су они, пре свега, прилагођени потребама страних корисника. Од значаја су, посебно у ванредним околностима, и подаци међународних организација (нпр. УНХЦР и ИОМ), који су теже доступни и по садржају мање обухватни. Уједно, подаци о мигрантима добијени из домаћих и страних извора углавном нису сасвим упоредиви због методолошких разлога, а последњих деценија и због честих промена уставног устројства и територије на којој је функционисала Република Србија.

Подаци о лицима на раду или боравку у иностранству могу се добити и на основу резултата појединих научних истраживања. Она имају знатно мању обухватност, спорадична су, а резултати и базе података су теже доступни јавности (Гречић, 2010; Предојевић-Деспић, 2010).

Овај рад се односи искључиво на лица на раду или боравку у иностранству која имају пријављено (стално) пребивалиште на територији Србије (без Косова и Метохије), а уз то су и њени грађани односно поседују држављанство Републике Србије. Национална пописна статистика је свакако најважнији извор статистичких података о том емиграционом контингенту. Та лица су као посебан скуп први пут обухваћена у попису становништва из 1971, а затим и у свим наредним (1981, 1991, 2002. и 2011).

Подаци о посматраном емиграционом контингенту грађана Србије расположиви су и из страних извора. Међутим, због различитих дефиниција посматраног скупа (имигранти, странци, тражиоци азила), неуједначених временских пресека, проблема везаних за назив и територију на које се односе подаци о мигрантима из Србије (СФРЈ, СРЈ, СЦГ, Србија с Косовом, Србија без Косова), а посебно

због врло суженог броја обележја, али и релативно тешке доступности, ти подаци углавном могу да послуже као допунски и то највише у погледу броја грађана Србије на раду или боравку у иностранству.

И поред тога што су контроле обухвата пописа указивале на релативно малу нето грешку необухвата, општа је оцена да је главни проблем приликом пописивања лица у иностранству њихов непотпуни обухват (Ковачевић, 1995), посебно у случајевима када су сви чланови домаћинства ван земље или када се ради о лицима која дуже бораве у иностранству. Као илустрација могућих размера необухвата може да послужи поређење српских пописних података (1. април 2002) о броју лица на раду или боравку у неколико европских земаља пријема и података страних националних статистичких служби (1. јануар 2002) о броју држављана СР Југославије (Србије и Црне Горе) у истим земљама. Разлике су очигледне (табела 1), а најдрастичније се тичу Немачке (103 хиљ. према 591 хиљ.) и Швајцарске (68 хиљ. према 213 хиљ.), и не могу се објаснити неподударањем територија или пак разликама у дефинисању посматраног популационог контингента.

Табела 1

Грађани Србије на раду/боравку у неким европским земљама према резултатима пописа становништва Србије (стање 1. април 2002) и држављани СР Југославије на раду/боравку у истим земљама према подацима националних статистичких служби (стање 1. јан. 2002)

Извор података	Италија	Мађар.	Немачка	Холанд.	Швајцар.	Шведска
Српски попис	20428	5343	102799	6280	65751	14049
Статистика земље пријема	61146	8389	591492	6645	212505	20741

Извор: Посебна обрада резултата пописа становништва Србије из 2002. године, а за стране изворе Council of Europe (2006).

Традиционалне и нове дестинације емиграната из Србије

Од првих масовнијих емиграција из Србије, од прве половине 20. века, формирана су два правца спољних миграција: западноевропски и прекоморски (ваневропски). Из Србије се у то време најчешће одлазило у САД и Аустралију, док су главне европске дестинације биле Немачка, Француска, Чехословачка и Белгија. У ваневропске земље углавном су одлазили најсиромашнији, првенствено становници најнеразвијенијих средина, док су ка европским земљама били оријентисани и индустријски радници. Савремене, пре свега економски мотивисане миграције се везују за период од средине 1960-их година. Оне су највећим делом биле усмерене ка западноевропским земљама, али су, иако мање интензивни, континуирано били присутни и интерконтинентални миграциони токови, а поред САД и Аустралије, све чешће одредиште постају Канада и Нови Зеланд.

Немачка, традиционално, представља главну дестинацију за емигранте из Србије. То је био случај између два светска рата, затим од средине 1960, а такође током 1990-их и почетком 21. века. У Немачкој је, према подацима Пописа 2002, боравило свако четврто лице из Србије које се налазило на раду или боравку у иностранству (103 хиљаде). То је за преко 35 хиљада лица више (повећање од 53%) него у време претходног пописа из 1991, али и за свега 3 хиљаде више него 1981. године.

Удео грађана Србије на раду или боравку у Немачкој у укупном броју пописаних емиграната је 2002. године био исти као 1991 (25%), али и знатно мањи него 1981. године (37%). Имајући у виду значајно повећање броја емиграната из Србије, такве промене процентног удела Немачке указују на повећану атрактивност осталих земаља.

Аустрија је следећа земља према броју грађана Србије који у њој раде или бораве као чланови породице. За разлику од Немачке, у Аустрији се број емиграната из Србије континуирано повећавао, али је и њихов удео у укупном емигрантском становништву Србије је 2002. године био нижи него у време претходна два пописа (табела 2).

Табела 2
Грађани Србије на раду или боравку у иностранству по земљама пријема, 1981, 1991. и 2002.

Земља пријема	1981	1991	2002	1981	1991	2002
	Број становника			Структура (%)		
Укупно	269012	273817	414839	100,0	100,0	100,0
Немачка	99686	67229	102799	37,1	24,6	24,8
Аустрија	62820	67060	87844	23,4	24,5	21,2
Швајцарска	25402	37441	65751	9,4	13,7	15,8
Француска	33559	22357	27040	12,5	8,2	6,5
Италија	3064	5409	20428	1,1	2,0	4,9
САД	7352	7136	16240	2,7	2,6	3,9
Шведска	12351	9929	14049	4,6	3,6	3,4
Канада	3679	6268	10908	1,4	2,3	2,6
Аустралија	6173	5065	7490	2,3	1,8	1,8
Остале државе и непознато	14926	45923	62290	5,5	16,8	15,0

Извор: Публикационе и документационе табеле Пописа 1981. и 1991. а за 2002. годину посебна додатна обрада коначних резултата пописа становништва Србије.

Напомена: У табели су приказане само земље у којима је према резултатима Пописа 2002. било најмање 5000 грађана Србије, а за које су постојали подаци и за 1981. и 1991. годину.

И поред смањења удела Немачке и Аустрије у укупном броју српских емиграната, у те две земље је почетком 2000-их и надаље боравила готово половина свих грађана Србије на раду или боравку у иностранству. У време Пописа 1981. њихов удео износио је преко 60%, 1991. он је опао на 50%, док је 2002. сведен на 46%. Између 1981. и 1991. године смањење удела те две земље било је резултат опадања броја српских *га-старбајтера* у Немачкој, а између 1991. и 2002. интензивнијег повећања броја српских емиграната у другим земљама.

Почетком 2000-их значајнији број емиграната из Србије био је и у Швајцарској (66 хиљ.), Француској (27 хиљ.), Италији (20 хиљ.), Шведској (24 хиљ.), Холандији (6 хиљ.), Мађарској (5 хиљ.) и Русији (5 хиљ.). И у тим земљама број имиграната из Србије је у време Пописа 2002. био већи него 1991. године, али су уделе у укупном броју српских емиграната повећале Швајцарска, Италија, Холандија, Мађарска и Русија, док су смањиле Француска и Шведска. С изузетком

Швајцарске, све остале земље из прве групе, до 1990-их година нису представљале важнију дестинацију за емигранте из Србије, а посебно не бивше комунистичке земље.

Из групе земаља с најинтензивнијим повећањем броја емиграната издваја се Италија, која је током 1990-их постала врло атрактивна за емигранте из Србије, чији је број у међупописном периоду готово учетворостручен. Тако је Пописом 2002. пребројано нешто преко 20 хиљада грађана Србије на раду или боравку у Италији, чиме се та земља нашла на петом месту по броју емиграната из Србије (табела 2). Међу емигрантима који су били ван земље краће од 10 година, Италија је на четвртом месту, а у групи лица која су ван земље краће од 1 године, на трећем (табела 3).³

Земље у којима је дошло до смањења удела у укупном броју емиграната из Србије (Француска и Шведска) су од почетка масовних емиграционих токова (средина 1960-их) спадале међу најважнија одредишта српских емиграната. То посебно важи за Француску у којој је 1981. године боравио сваки осми грађанин Србије у иностранству, а 2002. тек сваки петнаести.

Према резултатима српске пописне статистике, повећање броја грађана на раду или боравку ван земље забележено је и у ваневропским земљама. У међупописном периоду 1991-2002. натпросечна повећања забележена су у САД-у (за 128%) и Канади (74%), док је у Аустралији повећање (48%) било незнатно испод просека (54%). Тако су се САД, с преко 16 хиљада грађана Србије, нашле на шестом месту листе земаља пријема, а заједно са емигрантима пописаним у Канади, њихов број је у 2002. години премашио 27 хиљада.

Приликом разматрања података о земљи пријема и дужини боравка грађана Србије на раду или боравку у иностранству треба поново нагласти проблем статистичког обухвата тог популационог контингента. Процењује се да је пописом из 2002. необухват грађана Србије који су између 1991. и 2002. године отишли у иностранство износио око 43% (Milosavljević, Renev, 2008). Не постоје процене обухвата за лица која су напустила земљу пре 1991. године, такође ни процене по земљама пријема. Ипак, може се с извесношћу

3 Италија спада у групу земаља са најкраћом просечном дужином боравка емиграната из Србије. За Италију, она је у време Пописа 2002. износила 6,8 година. Иначе, према резултатима Пописа 2002 просечна дужина боравка у иностранству износила је 12,9 година, а најдужа је била у Француској (17,6 година) и Немачкој (15,0 година).

закључити да се необухват повећава с дужином одсуства ван земље, као и с удаљеношћу од Србије, те се сматра да је необухват највећи у случајевима када се земље пријема налазе ван Европе, и када су емигранти напустили Србију пре више од 10 година.

Уједно, необухват би требало да буде најмањи уколико је земља пријема мање удаљена од Србије, и ако је дужина боравка у тој земљи краћа. У том смислу, највећи пописни обухват српских емиграната би требало да буде у Мађарској.

Табела 3

Грађани Србије на раду или боравку у иностранству према дужином боравка у иностранству, по земљама пријема, 2002.

Земља пријема	Свега	До 1 год.	1-4	5-9	10-14	15-19	20-29	30 и више	Непоз.
Укупно	414839	20027	69617	74953	78982	28822	49822	39838	52778
Немачка	102799	3750	15572	16928	17088	5797	13816	16759	13089
Аустрија	87844	3091	9048	13027	22387	7501	13894	9229	9667
Швајцарска	65751	2006	8416	12117	15793	7632	8946	2408	8433
Француска	27040	952	3211	3081	3576	2314	5470	5365	3071
Италија	20428	2235	6594	5482	3137	677	755	173	1375
САД	16240	1169	4688	3437	2695	967	1041	940	1303
Шведска	14049	602	1704	2230	3013	1035	1691	1761	2013
Канада	10908	612	2506	4152	1623	370	457	324	864
Аустралија	7490	291	1313	1541	1378	548	779	804	836
Холандија	6280	303	1852	1225	936	266	553	526	619
Мађарска	5343	297	1583	1826	1191	64	37	13	332
Русија	5178	918	1509	1751	529	77	36	11	347
Остале и непозн.	45489	3801	11621	8156	5636	1574	2347	1525	10829
Структура (%)									
Укупно	100,0	4,8	16,8	18,1	19,0	6,9	12,0	9,6	12,7
Немачка	100,0	3,6	15,1	16,5	16,6	5,6	13,4	16,3	12,7
Аустрија	100,0	3,5	10,3	14,8	25,5	8,5	15,8	10,5	11,0
Швајцарска	100,0	3,1	12,8	18,4	24,0	11,6	13,6	3,7	12,8
Француска	100,0	3,5	11,9	11,4	13,2	8,6	20,2	19,8	11,4
Италија	100,0	10,9	32,3	26,8	15,4	3,3	3,7	0,8	6,7
САД	100,0	7,2	28,9	21,2	16,6	6,0	6,4	5,8	8,0
Шведска	100,0	4,3	12,1	15,9	21,4	7,4	12,0	12,5	14,3
Канада	100,0	5,6	23,0	38,1	14,9	3,4	4,2	3,0	7,9
Аустралија	100,0	3,9	17,5	20,6	18,4	7,3	10,4	10,7	11,2
Холандија	100,0	4,8	29,5	19,5	14,9	4,2	8,8	8,4	9,9
Мађарска	100,0	5,6	29,6	34,2	22,3	1,2	0,7	0,2	6,2
Русија	100,0	17,7	29,1	33,8	10,2	1,5	0,7	0,2	6,7
Остале и непозн.	100,0	8,4	25,5	17,9	12,4	3,5	5,2	3,4	23,8

Извор: Посебна додатна обрада коначних резултата пописа становништва Србије (31. март 2002).

Русија је земља пријема у којој је највећи удео грађана Србије који су у иностранству боравили краће од 5 година (47%), а чак 17,7% их је боравио краће од једне године. То је првенствено стога што је Русија постала земља пријема емиграната из Србије тек почетком 1990-их, као и због специфичне структуре емиграната по занимању.

У традиционалним земљама пријема с највећим бројем српских емиграната (Немачка, Аустрија, Швајцарска и Француска), највише их је боравило између 5 и 14 година. Удели се крећу између 42,4% (Швајцарска) до 24,6% (Француска). На све мањи значај Француске као земље пријема указује и податак да је сваки пети грађанин Србије који је 2002. године био на раду или боравку у тој земљи, тамо био најмање 30 година.

Немачка има примат и међу лицима која су ван Србије боравила дуже од две деценије, као и у групи лица која су отишла из Србије пре 10 година или касније, тј. након 1992. године. Ипак, разлика постоји у величини процентног удела. Међу емигрантима који имају најдужи гастарбајтерски стаж (20 или више година), сваки трећи је боравио у Немачкој, док је међу лицима која су у иностранству краће од једне године „тек“ сваки пети боравио је у тој земљи.

*Више мушкараца него жена,
мање старих него младих*

Пописни подаци потврђују познату правилност о селективности миграната, посебно економских, по полу и старости. У случају спољних миграција мушкарци су бројнији, и то код готово свих петогодишњих старосних група. Према подацима Пописа 2002. коефицијент маскулинитета грађана Србије на раду или боравку у иностранству износио је 114,1 (табела 4) и био је знатно виши него код становништва у земљи (94,6). Бројчана доминантност жена код емигрантског становништва првенствено је резултат селективности миграната по полу, условљене моделом међународних миграција који се одликује већом просторном мобилношћу мушкараца, али и специфичним захтевима тржишта радне снаге земаља пријема.

Табела 4
Вредности коефицијента маскулинитета и просечне старости лица у иностранству по земљама пријема, 2002.

Индикатор	Укупно	Немачка	Аустрија	Швајцарска	Француска	Италија	САД	Шведска	Канада	Аустралија	Холандија	Мађарска	Русија	Остале непозн.
Коеф. маскулин.	114,1	116,9	105,6	107,3	111,7	128,8	116,2	110,2	106,1	110,9	109,4	128,7	375,9	118,8
Просечна стар. (год.)	33,5	34,8	34,7	30,5	37,3	31,5	33,9	32,8	32,4	34,9	31,1	30,5	35,7	31,8

Извор: Као за табелу 3.

Напомена: Приликом израчунавања просечне старости узета су обзир само лица познате старости.

У свим земљама пријема је већи удео мушкараца него жена. Разлике су значајне. Удео жена је највећи у Аустрији и Швајцарској где оне представљају 48,6% односно 48,2% укупног броја пописаних грађана Србије, док је убедљиво најмањи у Русији где је тек свако пето лице (21,0%) женског пола (било је 376 мушкараца на 100 жена).

Генерално посматрано, промена старосне структуре емиграната из Србије прати опште трендове демографског старења укупног становништва Србије. Ипак, емигрантско становништво далеко је млађе од становништва Србије у земљи, што је резултат и даље присутне, иако мање наглашене, селективности емиграната по старости, све већег удела чланова породице у укупном српском емиграционом контингенту и, с тим у вези, релативно високе стопе наталитета емигрантског становништва.

Посматрано по земљама пријема, сви главни индикатори демографске старости грађана Србије на раду или боравку у иностранству указују да је то становништво знатно млађе од становништва у земљи. У свакој од земаља пријема удели старих су знатно мањи, у неким земљама преко 20 пута мањи него код становништва у земљи (од 0,6% у Русији до 5,0% у Аустралији према 16,7% за становништво у земљи). То важи и за вредности просечне старости које су код лица у иностранству у свакој земљи пријема биле ма-

ње (табела 4) него код становништва у земљи (40,2 године). Најмлађи су били емигранти у Мађарској и Швајцарској (у просеку по 30,5 година), а најстарији у Француској (37,3).

*Ко више одлази:
Срби или припадници националних мањина?*

Хетерогеност етничке структуре укупног становништва Србије нужно се одражава и на етничку разноликост српских емиграната. Уједно, бројност појединих етничких група у великој мери детерминише и бројност емиграната одређене националности. Уколико се посматрају само најбројније националности (Срби, Мађари, Бошњаци са Муслиманима и Роми, све с преко 100 хиљада становника у 2002), тада су оне, с изузетком Мађара, најбројније и међу емигрантима, али уз значајне разлике у уделима. Према Попису из 2002. године удео те четири националности у укупном становнишву у земљи износио је 90%, док је њихов удео у емигрантском становништву био је знатно мањи (77%). У време претходног пописа, из 1991, удео тих етничких група у становништву у земљи био је мањи за 4 процентна поена (86%), али је њихов удео код емиграната био већи за 4 поена (81%). Међутим, смањење удела у укупном броју емиграната забележено је једино код Срба (са 77% у 1991. години на 64% у 2002. години), док је код осталих етничких група забележено повећање, а посебно код Албанаца и Бошњака/Муслимана (са по 2% на 5% односно 7%).

Споменути подаци указују да је у међупописном периоду 1991-2002 етничка структура становништва у земљи постала хомогенија, а етничка структура емиграната хетерогенија, што наводи на закључак да су емиграције биле још један од фактора хомогенизације етничког састава становништва Србије.

Срби, осим у Мађарској, у свим земљама пријема представљају апсолутну већину емиграната из Србије (табела 5). Њихово учешће је највеће у Русији и Италији (по 81%), а знатно је изнад просека и у традиционалним земљама пријема (Француска и Аустрија), као и у неким прекоморским земљама (Канада и Аустралија).

Учешће Срба је релативно ниско у Немачкој, Холандији и Шведској (удели износе од 51% до 59%), а изузетно ниско у Мађарској где међу лицима на раду или боравку у тој земљи они чине свега 8%. Мађарска је и једина значајнија земља пријема у којој већину имиграната из Србије представљају припадници неке националне мањине (82% су мађарске националне припадности). У још неколико земаља је међу емигрантима из Србије значајно учешће припадника мањинских етничких заједница. У Немачкој је после Срба највише Бошњака/Муслимана (15%) и Рома (7%). У Холандији је више него сваки пети (22%) грађанин Србије на раду или боравку Бошњак или Муслиман. У Швајцарској је после Срба највише Албанаца (21%).

У случају Мађарске, потпуно је очигледно да је готово моноетничка структура емиграната првенствено формирана под утицајем блиских веза између припадника мађарске етничке заједнице и земље матице, као и због географске близине. У осталим земљама, релативно велико учешће припадника мањинских етничких заједница се, пре свега, може објаснити деловањем формираних мигрантских мрежа, а вероватно и неједнаким третманом припадника појединих заједница од стране имиграционих власти, посебно током 1990-их година.

Табела 5
Етничка структура становништва
у иностранству по земљама пријема, 2002.

Земља пријема	Укупно	Срби	Албан.	Бошњаци /Муслим.	Мађари	Власи	Роми	Румуни	Остали	Непоз.
Укупно	414839	264434	21627	29063	10810	8102	14865	6128	27228	32582
Немачка	102799	52446	4060	15752	3697	1011	7346	743	8541	9203
Аустрија	87844	65187	1058	1498	696	3275	4028	1298	4172	6632
Швајцарска	65751	41081	13552	1570	359	2201	392	1217	2094	3285
Француска	27040	21453	282	703	119	538	275	143	1484	2043
Италија	20428	16487	57	134	65	590	700	235	1096	1064
САД	16240	10854	746	770	146	29	21	1274	1232	1168
Шведска	14049	8324	195	1691	294	72	787	577	796	1313
Канада	10908	8244	113	122	381	16	28	152	988	864
Аустралија	7490	5445	62	220	162	66	34	66	661	774
Холандија	6280	3528	90	1366	39	33	245	10	461	508
Мађарска	5343	448	20	27	4384	-	2	3	327	132
Русија	5178	4188	2	149	19	1	17	5	501	296
Остале земље и непоз.	45489	26749	1390	5061	449	270	990	405	4875	5300
Структура (%)										
Укупно	100,0	63,7	5,2	7,0	2,6	2,0	3,6	1,5	6,6	7,9
Немачка	100,0	51,0	3,9	15,3	3,6	1,0	7,1	0,7	8,3	9,0
Аустрија	100,0	74,2	1,2	1,7	0,8	3,7	4,6	1,5	4,7	7,5
Швајцарска	100,0	62,5	20,6	2,4	0,5	3,3	0,6	1,9	3,2	5,0
Француска	100,0	79,3	1,0	2,6	0,4	2,0	1,0	0,5	5,5	7,6
Италија	100,0	80,7	0,3	0,7	0,3	2,9	3,4	1,2	5,4	5,2
САД	100,0	66,8	4,6	4,7	0,9	0,2	0,1	7,8	7,6	7,2
Шведска	100,0	59,2	1,4	12,0	2,1	0,5	5,6	4,1	5,7	9,3
Канада	100,0	75,6	1,0	1,1	3,5	0,1	0,3	1,4	9,1	7,9
Аустралија	100,0	72,7	0,8	2,9	2,2	0,9	0,5	0,9	8,8	10,3
Холандија	100,0	56,2	1,4	21,8	0,6	0,5	3,9	0,2	7,3	8,1
Мађарска	100,0	8,4	0,4	0,5	82,1	-	0,0	0,1	6,1	2,5
Русија	100,0	80,9	0,0	2,9	0,4	0,0	0,3	0,1	9,7	5,7
Остале земље и непоз.	100,0	58,8	3,1	11,1	1,0	0,6	2,2	0,9	10,7	11,7

Извор: Као за табелу 3.

С тим у вези врло је илустративно да су емигранти српске националне припадности прилично равномерно дистрибуирани по земљама пријема, док су емигранти који припадају мањинским етничким заједницама углавном концентрисани у једној или две земље пријема. Тако је, према подацима Пописа 2002. сваки четврти (24,7%) емигрант српске националне припадности, био на раду или боравку Аустрији, сваки пети (19,8%) у Немачкој, а приближно сваки шести (15,5%) у Швајцарској. Потпуно другачија је дистрибуција по земљама емиграната који припадају најбројнијим националним мањинама. Готово две трећине емиграната албанске националне припадности (63%) налазило се на раду или боравку у Швајцарској, више од половине (54%) Бошњака и Муслимана је било у Немачкој, три четвртине етничких Мађара је боравило у Мађарској (41%) или Немачкој (34%), док је сваки други емигрант ромске етничке припадности боравио у Немачкој (49%), а више него сваки четврти (27%) у Аустрији (табела 5).

*Где одлазе високообразовани,
а где необразовани?*

Пописни резултати који се односе на ниво образовања грађана Србије на раду или боравку у иностранству указују на значајне разлике које постоје према старости, полу, али и према дужини боравка у иностранству. Постоје разлике и у нивоу образовања српских емиграната по земљама пријема. Међутим, треба имати у виду да не постоје поуздане процене које се односе на степен подрегистрације по нивоу образовања, и да је обухват лица у иностранству вероватно најмањи код високообразованих емиграната.

Табела 6
Грађани Србије стари 15 или више година на раду или боравку
у иностранству, према школској спреми и земљи рада/боравка,
2002.

Земља пријема	Укупно	Без школе или непотпуна основ.школа	Основна школа	Средња школа	Виша или висока школа	Непоз.
Укупно	345749	78949	120966	110209	34380	1245
Немачка	87283	21190	30034	30975	4761	323
Аустрија	73571	22041	34273	15453	1540	264
Швајцарска	51380	11082	23055	14679	2269	295
Француска	23522	6426	8941	6528	1571	56
Италија	17371	2683	6638	6781	1247	22
САД	14031	1797	2208	5093	4894	39
Шведска	11419	2763	3273	4348	974	61
Канада	8863	907	898	3136	3906	16
Аустралија	6350	1340	1576	2267	1153	14
Холандија	5148	852	1248	2224	808	16
Русија	4569	363	1062	2239	904	1
Мађарска	4456	218	617	2096	1513	12
Остале земље и непоз.	37786	7287	7143	14390	8840	126
	Структура (%)					
Укупно	100,0	22,8	35,0	31,9	9,9	0,4
Немачка	100,0	24,3	34,4	35,5	5,5	0,4
Аустрија	100,0	30,0	46,6	21,0	2,1	0,4
Швајцарска	100,0	21,6	44,9	28,6	4,4	0,6
Француска	100,0	27,3	38,0	27,8	6,7	0,2
Италија	100,0	15,4	38,2	39,0	7,2	0,1
САД	100,0	12,8	15,7	36,3	34,9	0,3
Шведска	100,0	24,2	28,7	38,1	8,5	0,5
Канада	100,0	10,2	10,1	35,4	44,1	0,2
Аустралија	100,0	21,1	24,8	35,7	18,2	0,2
Холандија	100,0	16,6	24,2	43,2	15,7	0,3
Русија	100,0	7,9	23,2	49,0	19,8	0,0
Мађарска	100,0	4,9	13,8	47,0	34,0	0,3
Остале земље и непоз.	100,0	19,3	18,9	38,1	23,4	0,3

Извор: Као за табелу 3.

Образовна структура емиграната се 2002. године није битније разликовала од образовне структуре становништва у земљи, посебно у погледу процентног удела лица без школе и удела лица с вишом или високом школском спремом (Пенев, 2008). Међутим, према Попису 2002, удео лица с основном школом је мањи у укупном становништву Србије у земљи (24% према 35%), док је удео лица са средњом школом већи (41% према 32%) код емигрантског становништва. У поређењу са 1981. годином, знатно је побољшана образовна структура становништва Србије, како код лица у иностранству, тако и код становништва у земљи, и то приметније.

Међу грађанима Србије у иностранству најбројнија су лица са завршеном основном (35%) или средњом школом (32%). Готово сваки четврти је био без школе или с незавршеном основном школом (23%), док је тек сваки десети имао вишу или високу школску спремину (табела 6).

Посматрано по старости, највиши образовни ниво поседују емигранти у тридесетим годинама живота. Код петогодишњих старосних група 30-34 и 35-39 је најмањи удео лица без школе (7,2% и 8,2%), највећи удео с вишом или високом школом (15,6% и 19,1%), док је број лица са средњом школом за око 40% већи од броја лица с основном.

По полу, међу емигрантима је повољнија образовна структура мушкараца него жена. Удео лица с вишом или високом школском спремом је приближно исти код оба пола (око 10%) и незнатно нижи него код становништва у земљи (11%). Уједно, код жена је веће учешће лица без школе или са завршеном основном школом, а мање учешће са средњом школом.

Подаци пописа потврђују и да је образовна структура емиграната повољнија код лица која су у иностранству краће од 10 година. Исто је и ако се емигрантско становништво посматра по старости. И поред чињенице да у Србији млађе генерације имају нешто повољнију образовну структуру од старијих, очигледно је и да су земље пријема више стимулисале долазак образованијег емигрантског становништва.

Образовна структура српског емигрантског становништва приметно се разликује по земљама пријема, што је непосредно детерминисано осталим карактеристикама емиграната (старост, пол, дужина боравка у иностранству, национална

припадност), али и селективношћу емиграната условљеном специфичним захтевима тржишта у земљама пријема или пак њиховом имиграционом политиком.

Разлике по земљама у погледу образовне структуре емиграната из Србије нарочито су наглашене код удела лица с вишом или високом школском спремом. И док је на нивоу целокупног емиграционог контингента свако десето лице имало диплому више или високе школе, у Аустрији је то био случај тек са сваким педесетим српским емигрантом (2%), док је у Канади готово сваки други емигрант (44%) из Србије поседовао вишу или високу школску спрему. Поред Канаде, као земље пријема с најбољом образовном структуром српских емиграната издвајају се још САД и Мађарска, и то како због високог удела лица с највишим образовањем, тако и због релативно ниског удела лица с највише завршеном основном школом.

2002. године удео најмање образованих је у САД-у износио 29%, а у Мађарској 19%. Истовремено, у Аустрији је више од три четвртине (77%) српских *гастарбајтера* било без школе или само с дипломом завршене основне школе.

И у иностранству близу земљака

У Србији су у погледу спољних миграција становништва, као и код многих других демографских процеса, присутне значајне регионалне разлике, које су крајем 20. и почетком 21. века додатно интензивирани. Оне постоје како на нижим (насеља и општине), тако и на вишим територијалним нивоима (окрузи и макро целине). Разлике су се најпре првенствено огледале кроз неуједначен почетак масовног одласка у иностранство, затим кроз различит интензитет и неравномеран удео емигрантског у укупном становништву, а приметне су и приликом разматрања других важнијих карактеристика емиграције и емигрантског становништва (дестинација, старосна и полна структура миграната, њихов образовни ниво, национални састав итд.).

Разлози присуства регионалних разлика у погледу значаја и карактеристика миграционих токова и стокова су вишеструки, а могу се наћи у достигнутом нивоу економске

развијености подручја, обиму незапослености, структурама становништва (пре свега старосној и образовној), доминантном миграционом моделу становништва (традиционални или савремени), географском положају, итд. Крајем 20. века све више добија на значају и етничка структура становништва, нарочито интензивирањем политичке кризе која је резултирала распадом бивше СФРЈ, а кулминирала ратовима на југословенским просторима.

Савремене економске емиграције су на почетку биле много присутније у економски развијенијој Војводини него у Централној Србији. Из Војводине је према попису из 1971. године, на раду или боравку у иностранству било 70,6 хиљада лица (3,6% њеног укупног становништва), а из Ц. Србије 113,4 хиљаде (2,5%). Три деценије касније (2002), у Војводини је пописан готово исти број лица у иностранству, док је у Централној Србији он утростручен (344 хиљаде). Смањење броја лица у иностранству које је регистровано првим резултатима Пописа 2011. забележено је на оба велика подручја земље, али се интензивније одвијало у Војводини (смањење од 35% према смањењу од 28% у Ц. Србији).

Регионалне разлике су још наглашеније на општинском нивоу где се веома очигледно могу сагледати различитости демографског и економског развитка, али и хетерогеност етносоцијалних структура становништва. Уједно, последице догађаја из 1990-их година на просторну мобилност становништва, а посебно на емиграционе токове, много су приметније на општинском нивоу.

Посматрано по општинама, удели лица на раду или боравку у иностранству веома су неуједначени, а временом разлике су постајале све израженије. Процентно учешће становништва у иностранству у укупном становништву општина се 1991. кретало у интервалу од 0,3% (Нова Варош) до 22,6% (Жабари), да би 2011. интервал варијације био повећан на 31,4 процентна поена. Те године најмањи удео становништва у иностранству износио је 0,2% (Бела Паланка), а највећи 31,6% (Мало Црниће).

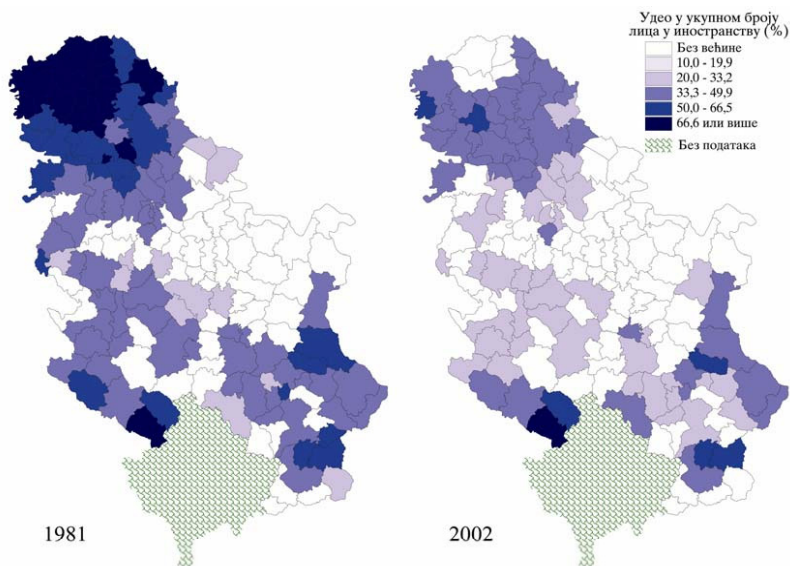
Према резултатима сва три последња пописа (1991, 2002. и 2011), у готово свакој трећој општини (укупно око 50) удео лица на раду или боравку у иностранству у укупном становништву општине био је низак (од 1,8% у 1991. до 2,6% у

2002) односно најмање двоструко нижи од просека за Србију. Углавном се ради о истим општинама, у Војводини (Бачка и Северни Банат), западном делу Централне Србије (делови Колубарског, Златиборског и Моравичког округа) и на југоистоку земље (Предојевић-Деспих, 2011). С друге стране, значајне измене не постоје ни у списку општина с изразито натпросечним уделима становништва у иностранству (најмање двоструко већим од републичког). Ради се о двадесетак општина у којима је живело мање од 10% укупног становништва Србије (у земљи), али је према сва три последња пописа њихово учешће у укупном броју лица у иностранству било око 4 пута веће (кретало се од 31% до 38%). Те општине углавном су у Браничевском округу, на југу Србије (Прешево и Бујановац), а након интензивирања емиграционих процеса током 1990-их, у ту групу спада и већина санџачких општина.

Такође, неједнака је и дистрибуција тих емиграната по земљама дестинације. Која ће бити одабрана зависи од бројних чинилаца, како субјективних тако и објективних. Од случаја до случаја је различито да ли ће превладати личне преференције, особине појединца (пол, старост, квалификација, знање језика, националност, финансијска ситуација, итд.) или објективни фактори (политика земље пријема у погледу пријема нових миграната, економске и политичке прилике, географска удаљеност, итд.). С тим у вези, од великог и растућег значаја је и постојање развијених мигранских мрежа односно њихово одсуство.

Немачка је била главна дестинација за српске емигранте, на нивоу земље као целине, на оба велика подручја, и у највећем броју општина. Према подацима сва три пописа, у више од половине свих општина у Србији већина лица у иностранству била је у Немачкој.

Карта 1
Општине у којима емигранти у Немачкој чине већину лица
у иностранству, 1981. и 2002.

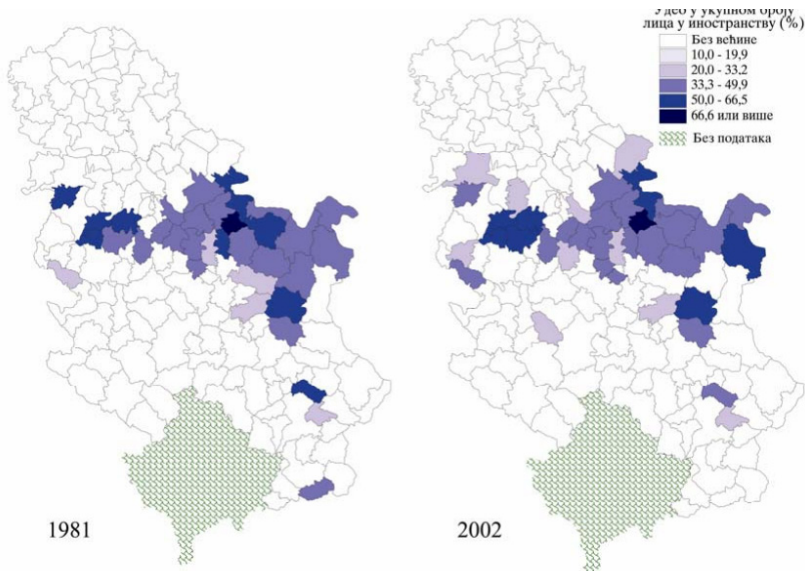

У време пописа из 1981. године то је био случај у 107 од укупно 161 општина,⁴ а од тога је у 41 општини апсолутна већина емиграната боравила у Немачкој (карта 1). Десет година касније број општина у којима су лица која су боравила у Немачкој представљала већину свих лица у иностранству пореклом из те општине смањен је на 86, а 2002. на 83 општине. Смањење је још израженије уколико се посматра само број општина у којима лица на раду или боравку у Немачкој представљају апсолутну већину свих емиграната - таквих је у 2002. било свега 7 (према 41 у 1981). Иначе, у највећем броју општина Немачка је континуирано, тј. у време сва три пописа, била земља пријема у којој је боравила већина лица у иностранству. Ради се о укупно 70 општина или о готово свакој другој општини у Србији. Иако су у Немачку одлазили становници из готово свих крајева Србије, карактеристично је да су, на пример, емигранти пореклом из пет санџачких општина чинили петину свих лица из Централне Србије која су 2002. године боравила у тој земљи.

⁴ За све три пописне године је примењена административно-територијална подела из 2002.

Аустрија је друга по реду по броју општина у Србији с већинским уделом емиграната. У време Пописа из 1981. било их је 35, 1991. године њихов број се повећао на 46, да би 2002. он био сведен на 39 општина (карта 2). Аустрија је у сва три пописа била земља у којој борави већина емиграната у чак 32 општине. Највећи број тих општина је просторно лоциран у централним и источним деловима земље, затим у рубном подручју Града Београда и Мачви. То, као и у случају Немачке, врло сликовито указује на «укорењеност» српских емиграната у тим земљама, али и на значај мигрантских мрежа приликом доношења индивидуалних одлука емиграната о избору земље дестинације.

Карта 2
Општине у којима емигранти у Аустрији чине већину
лица у иностранству, 1981. и 2002.

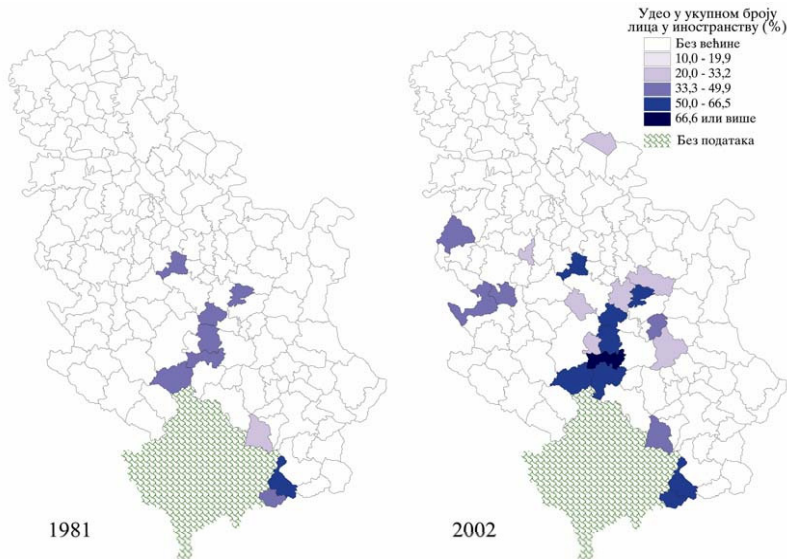

Француска је све мање значајна као земља дестинације емиграната из Србије. Према подацима пописа из 2002 године, ни у једној општини емигранти који су боравили у Француској нису представљали апсолутну већину броја лица у иностранству, док су у свега три општине они били најбројнија емигрантска група. У време претходног пописа такве општине су биле двоструко бројније (6), а 1981. чак

три пута бројније (9). Иначе, у Француској је према Попису 2002. живело 27 хиљада грађана Србије, од којих се преко две трећине у ту земљу доселило пре 1990-их. Према пореклу, њихова највећа концентрација је у општини Свилајнац и у пет општина с којима се она граничи, одакле потиче трећина свих српских емиграната у Француској.

Швајцарска, за разлику од Француске, све више добија на значају као одредиште емиграната из Србије, повећава им се број (табела 2), а проширују се и подручја с којих они потичу. Ипак, највише их је пореклом из Поморавског региона (17%) и две општине с југа Србије – Бујановца и Прешева (23%). Истовремено, знатно је повећан и број општина у којима емигранти у Швајцарској представљају већину лица у иностранству (карта 3). Та земља је 1981. године била главна дестинација за емигранте из 9 општина (исто као и Француска), да би се 2002. њихов број повећао на 21 (7 пута више него за Француску).

Карта 3
Општине у којима емигранти у Швајцарској чине већину лица у иностранству, 1981. и 2002.

Интензивирање емиграционих токова ка новим дестинацијама условило је и повећање броја општина у којима нове земље пријема представљају одредиште за већину лица која

се налазе у иностранству. Разлози су различити, а углавном се могу наћи у географској близини и етнокултурној блискости (Мађарска и Македонија), економској сарадњи и могућности да се одговори специфичним захтевима страног тржишта радне снаге (Русија), великом броју високообразованих стручњака који испуњавају највише светске стандарде (САД), али су свакако врло битни и ефекти новоформираних мигрантских мрежа (Италија). У тој групи нових држава пријема пре свих се издваја Мађарска, која је 2002. године постала већинска дестинација за емигранте из 4 војвођанске општине, у којима је велико учешће припадника мађарске етничке заједнице и које се непосредно граниче с Мађарском или су у њеној близини. Слични разлози су присутни и у општинама Трговиште и Босилеград, у којима већина лица у иностранству борави у суседној Македонији. За Црну Траву, чија се већина лица у иностранству налази у Русији, најбитнија је била тражња за квалификованим грађевинским радницима, а у случају централних београдских општина (Врачар, С. Град, С. Венац и Н. Београд) углавном се ради о тзв. одливу мозга (већина емиграната је у САД-у).

Закључак

Међусобни утицај демографских феномена, културног идентитета и концепта мултиетничког друштва у времену динамичних миграционих кретања у свету представља веома важну истраживачку проблематику. Мигрантске мреже, као ефикасне стратегије повезивања људи из географски удаљених подручја, имају важну улогу не само у имиграционом процесу, стварању нових трендова и образаца просторне мобилности, већ и у обликовању широког спектра односа који спајају друштва порекла и дестинације.

Пример демографске анализе података о српском емиграционом контингенту на раду или боравку у иностранству по земљама пријема не само да указује на могућности добијања нових врло битних информација о савременим миграцијама већ потврђује значај нових углова посматрања учесника у међународним миграционим кретањима. Тако постаје још очигледније да је једна од највећих препрека за боље дефинисање комплексних међународних миграци-

оних токова и процеса што не постоји статистичка основа која истовремено, свеобухватно и методолошки усаглашено може да прати миграциона кретања у земљама порекла и земљама пријема. Свака држава одређује своју дефиницију мигранта, странца и друго, а врста и садржајност података о мигрантима су одређени потребама саме државе, док је њихов квалитет условљен методама статистичког праћења (попис, регистар становништва, имиграциона статистика и друго) и статистичким обухватом, који је у већини случајева мање или више непотпун. У недостатку платформе статистичког праћења која би уједначено могла да бележи миграционе процесе из угла земље порекла и земље дестинације, потребно је допуњавати садржајност података о међународним миграцијама комбиновањем различитих статистичких извора.

Треба нагласити да подаци о регионалном пореклу и социодемографским структурама грађана Србије у иностранству представљају веома важне показатеље у предвиђању укупног друштвеног развика земље, нарочито што се добијени пописни подаци углавном односе на лица у иностранству која још увек одржавају везе са завичајем и релативно често долазе у Србију. Стога, проучавање миграција из динамичке перспективе, кроз праћење миграционог процеса из перспективе земље порекла и земље дестинације, као и идентификација њених главних механизма, води ка потпунијем сагледавању бројних социјалних, економских, као и политичких импликација досадашњих емиграционих трендова из Србије. То би омогућило успешније формулисање политичког одговора на динамичне миграционе токове и обрасце који у време глобализације постају све убрзанији, израженији и сложенији, било да се ради о имиграционим, емиграционим или транзитним кретањима становништва.

Jelena Predojevic-Despic, Goran Penev

*WHO ARE THEY AND WHERE DO THEY GO:
CHARACTERISTICS AND DISTRIBUTION OF
THE POPULATION OF SERBIA ABROAD BY
DESTINATION COUNTRIES AND THE SIGNI-
FICANCE OF THE MIGRANT NETWORKS*

Summary

The aim of the paper is to show the importance of considering migration as a social process. In the first part of the paper there is a short review of theoretical standpoints that research migration through system, relational approach and dynamic perspective. A special attention is paid to migrant networks, as efficient connect strategies of people from geographically distant places. They have an important role not only in the immigration process, making new migration and mobility trends and patterns, but also in shaping a wide range of relations that connect places of origin and destination.

In the second part of the paper, there is an analysis which combines perspectives from both ends of migration processes. An analysis of the population of Serbia abroad dynamics by destination countries in four points in time (censuses of population from 1971. till 2002.) is shown, as well as most important characteristics of the Serbian population abroad (sex, age, length of stay abroad, education, ethnicity, municipality of origin) by destination countries, too. The differences in structures of population in the country and abroad are underlined, as well as substantial differences in the Serbian emigration contingent by destination countries. They are present both within the "pure" demographic characteristics (sex and age) and within the length of stay abroad, education, ethnic affiliation and regional origin. The importance of complex approach in the analysis of international migration is pointed out, as well as combination of data from different sources in the countries of origin and destination.

The data about regional origin and socio-demographic structures of the population of Serbia abroad represent very important factors in anticipating the overall social development of the country, especially because the data from the population censuses mostly are related to population abroad that maintain connections with the motherland and relatively often visit Serbia. However, one of the biggest obstacles to better definition of complex migration trends and processes is the lack of statistical base which at the same time, comprehensively and methodologically harmonized, can track migration movements both in the countries of origin and destination. Therefore, it is important to supplement a range of data on international migration by combining different statistical sources from both sides of migration processes. That would offer an overall analysis, as well as better formulated political answers to different migration trends and patterns, which in the globalized world become more dynamic, enlarged and complex.

Key words: international migration, countries of destination, countries of origin, migrant networks, spatial analysis, Serbia

Литература

- Basch, G. Linda, Glick-Schiller, Nina, Szanton-Blanc, Cristina. (1994): *Nations Unbound: Transnational Projects, Post-Colonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*, Gordon and Breach, Langhorne, PA.
- Boyd, Monica. (1989): „Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas“. *International Migration Review*, 23(3), 638-670.
- Çaglar, Aise. (2001): „Constraining Metaphors and the Transnationalisation of Spaces in Berlin“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4).
- Casteles, Steven, Miller J. Mark (2008): *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World. 4th Edition*, Palgrave-Macmillan and Guilford, Basingstoke - New York.

- De Haas, Hein (2005): "International Migration, Remittances and Development: Myths and Facts". *Third World Quarterly*, 26 (8), 1269-1284.
- Gold, Steven (2005): „Migrant Networks: A Summary and Critique of Relational Approaches to International Migration“, In Mary Romero, Eric Margolis (eds.) *The Blackwell Companion to Social Inequalities*, Blackwell, Malden MA.
- Granovetter, S. Mark (1973): „The Strength of Weak Ties“, *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380.
- Гречић, Владимир (2010): *Српска научна дијаспора*, Институт за међународну политику и привреду, Београд.
- Faist, Thomas (2000): „Transnationalization of International Migration: Implications for the study of citizenship and culture“. *Ethnic and Racial Studies*. 23, 189-222.
- Fawcett, T. James (1989): „Networks, Linkages and Migration Systems“. *International Migration Review*. 23(3), 671-680.
- Ковачевић, Миладин (1995): „Пописи становништва Југославије“. У С. Радовановић (уред.), *Становништво и домаћинство СР Југославије према попису 1991*, Савезни завод за статистику - Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд, 11-32.
- Kritz, Mary, Zlotnik, Hania (1992): „Global Interactions: Migration Systems, Processes and Policies“, in Kritz, M. Mary. (ed.) *International Migration Systems. A global Approach*, Claredon Press, Oxford.
- Harris, R. John, Todaro, P. Michael (1970): Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis. *American Economic Review*, 60. 126-142.
- Massey, S. Douglas. (1990): „Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration“. *Population Index*, 56, 3-26.
- Meyer, Jean-Batiste (2001): „Network Approach versus Brain Drain: Lessons from the Diaspora“, *International Migration*, 39(5), 91-110.

- Milosavljević, Milosav, Goran Penev (2008): *Social Integration of Immigrants: Analysis of the Migration Phenomenon in Serbia*, Faculty of Political Science, University of Belgrade, Belgrade.
- Пенев, Горан (2008): „Образовни ниво грађана Србије у иностранству“. *Регионални развој и демографски токови земаља Југоисточне Европе*, 13. Универзитет у Нишу, Економски факултет, Ниш, 237-244
- Piore, Michael (1979): *Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Portes, Alexandro (1997): „Immigration Theory For a New Century: Some Problems and Opportunities“. *International Migration Review*, 31(4), 799-825.
- Предојевић-Деспић, Јелена (2011): „Просторне карактеристике емиграције из Србије: Од гастарбајтера до мигрантских мрежа“. *Демографски преглед*, XI (42).
- Предојевић-Деспић, Јелена (2010): „Могућности за повезивање и сарадњу – ставови новије српске дијаспоре у Канади и САД-у“. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 131, 443-454.
- Предојевић-Деспић, Јелена (2009): „Мигрантске мреже: незаобилазна перспектива у проучавању савремених међународних миграција“. *Социолошки преглед*, 43 (2), 209-229.
- Vertovec, Steven (2001): „Transnationalism and Identity“. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(4), 573-582.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System*, Academic Press, New York.

Овај рад је примљен 14. октобра 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 20. децембра 2012. године.